

Димитрије Л. Машановић:

КРИТИКА ЈЕЗИКА И ЈЕЗИК КРИТИКЕ

Ако књижевност и није само језик, сигурно је да и то што у њој није језик јесте функција њеног посебног, уметничког језика, формално и семантички богатог и творачког, који је изведен као секундарна творевина из примарног, природног језика обичне комуникације као „другостепени моделативни систем” (Ј. Лотман). Језик књижевне критике је метајезик у двоструком смислу, тј. у односу на језик књижевног дела и природни језик. Као језик књижевнотеоријских појмова он тежи чистоти и прецизности научног језика, мада тај идеал, строго узевши, не може достићи, али у његовој природи је и дивергенција од овог смера, управо његов след свом литерарном извору и узору. Управо, ова његова могућност је стваралачка и откривалачка, која тежи да се осамостали и конституише као посебна вредност, занемарујући као предмет критике конкретно књижевно дело и строгу подређеност његовом тумачењу и интерпретацији. Најтипичнији облик те „протејске свести критике” је, управо, есеј.

Тако се и укупна историја књижевне критике појављује као варирање на једној скали чији су екстремни полови сцијентизам и импресионизам у којима, у извесном смислу, критика укида саму себе као особену креативно-критичку творевину: на првом означеном полу она прелази у чисту науку, а на другом у чисту литературу. У природи овог хибридног рода јесте да се њена различита интересовања, различити приступи уметничкој и естетској вредности изражавају специфичним језицима хијерархичних нивоа и структура.

Традиционалне класификације разних дисциплина књижевне критике у најширем смислу нису их могле прецизно разграничити, а усложњавање и богатство нових критичких приступа нужно условљавају стално изнова покушаје таквих класификација. Наиме, књижевна критика као критика „укуса” у традиционалном смислу и откривање вредности дела захтева подједнако ерудицију, инвенцију и стваралачку акрибију, могућност суосећавања

посредством језика са сложеношћу значења дела и могућност превођења ирационалних суштина уметности на језик рационалних појмова. Бјелински је писао да је „дар критичара изузетно редак”, истичући да он подразумева развијеност и склад емоционалне и интелектуалне сфере. Можда је, заиста, есеј онај књижевно-критички жанр који је на средишту ове скале, а опет је њега немогуће прецизно дефинисати и разврстати. У сваком случају, ни-вои вредности књижевне критике, у функцији су талента, ерудиције, изабраног метода и естетског и моралног опредељења критичара.

ПОВЕРА ПОРТОВА

С овог гледишта посматрано, нормално је да се данас у све развијенијој и обимнијој критици продукује и једна маса критичких текстова занемарљиве вредности и, чак, без позитивне вредности те књижевна критика, управо, изражава укупно стање духа и културе епохе, све њихове слојеве, па и њихов приземни и ипак, незаобилазни хумус, „јер и књижне ливаде потребују ђубрета” (Сте-рија).

Неоспорно је да је данас код нас критичка свест снажно развијена, јер прима импулсе различитих критичких искустава и опредељења у Европи и свету, с мање за-кашњења него икада раније, као и раст наше културе у це-лини. На промену сензибилитета снажно је утицала и све обимнија и квалитетнија разнородна савремена уметничка продукција.

Но, ако није спорно да се нужно јављају у нашој сре-дини видови нефункционалне и дегенерисане критике, да-нас је неопходно на њих указати, открити им порекло и суштину, сузбијати њихов развој и утицај, јер је то у ин-тересу остваривања стваралачке функције књижевне кри-тике, а коров шунда и у овој области је озбиљан култур-ни баласт и опасност. Наша савремена књижевна критика, дакле, постоји данас на разним нивоима вредности и при-вида вредности. Она, несумњиво, постоји и као продуктив-на стваралачка и усмеравајућа снага, која се развија у-корак са савременом науком у целини и врло развијеном књижевном теоријом. Она је овладава суптилним метода-ма истраживања уметничких и естетских вредности и сте-кла сигурност у изрицању критичког суда. Није обимом мала данашња квалитетна продукција књижевне критике која сведочи своју неопходну критичку и стваралачку кул-турну функцију у нашој савременој књижевности. Међу-тим, постоји и њено тамније, приземно лице, са знатним успоравајућим и негативним дејством у литератури, на ко-ју због тога ваља указати, а која је највидније присутна у тзв. новинској или текућој критици као оном виду кри-тике који је позван да оствари најширу комуникацију с читалачком масом.

Свака критика претпоставља морални став и чин, синкретично срасле с естетским судом и зато права критика нужно мора бити лична, не у смислу пристрасности већ што нужно пројектује личне афинитете, способности, углао гледања и израз свога аутора. Нема аутентичне критике без критичарске личности. Парадоксално је да је то „лично” услов њене објективности и вредности. Прави критичар има не само ове особине већ и своје афинитете и ограничености, своје врлине и слабости, али, пре свега, свој језик и стил, у којима се рефлектују све његове одлике као креативне личности. Његов стил не може бити, in ultima linea, безличан и неутралан, без обзира на бројне теоријске и методске оријентације модерне критичке мисли да се такав идеал досегне.

ПОРТОВА

Девијације и недомашености у нашој текућој критици су разнолике и бројне, али се различите тенденције ове вредносно негативне књижевне критике пресецају и међусобно конвергирају. У сваком случају, привид вредности у изрицању критичког суда постоји као изрођавање и семантички стерилно формализовање њеног језика. Постоји, на пример, увелико данас код нас критика еклектичка. Неки наши истакнути критичари већ имају праву масу епигона који су усвојили нешто од метода и језика својих узора, те мрвице с туђе трпезе вештачки калеме на живо ткиво дела о којима пишу. У таквим критикама не испољава се никакво лично обележје и у њима нема готово ни мрве талента. Овде је плагијат теже препознатљив јер је увијен у квази-научну терминологију, која је само врста димне завесе за бездржајност, неинвентивност и неоригиналност. Суштина овакве критике јесте избегавање критичког суда. Близак је овој један други вид критике који би се могао назвати конструктивистички. Ова критика барата с неколико теоријских „постулата”, који су права „Прокрустова постеља” за дела о којима се пише. За овакве критичаре дело изгледа и постоји само зато да они докажу извесне теоријске тврдње, но које су од дела веома удаљене, те је очигледна потпуна дивергенција критике и дела. Карактеристична је за овај вид критике и врло сложена научна „апаратура” којом се доказују понекад баналне ствари. Критичар овог типа много личи на некога ко би ангажовао снажну артиљерију, тенкове и авионе да би уништио, на пример, једну муву. Она направи неке продоре кроз дело не извлачећи ништа својим сондама из њега од оног што је аутентично језгро и индивидуалност дела. Кад је на вишем теоријском нивоу, кад није само говор празних термина, ова тенденција у критици завршава се неком врстом стерилног сцијентизма и неоакадемизма. Сродна јој је критика „аспеката”, наравно, кад је у питању изрођавање овог приступа. Јер и она вештачки и а priori барата произвољно одређеним „аспектима” дела, без икакве ближе везе са њим, не препознавши га и бавећи се питањима ван дела, тј. измишљеним аспектима који се приписују

делу. И површина анализа би могла у таквим случајевима показати како су често овакви „аспекти“ обична интелектуалистичка и логичарска конструкција. А. Г. Ма-тош би нас могао подсетити о каквој се ту критици ради: „у бескрајним просторима поезије логичар је туђинац“ (прим. цитирам по сећању).

Постоји, наравно, критика прагматичка, с више њених подврста. На пример, критика пријатељска или непријатељска, критика клановска, критика игнорантска, које само хвале или само куде и које своје судове не доказују већ их само увијају у обланде правог целомудреног језичког галиматџаса да би прикриле садржану празнину или морални став критичара који у таквим случајевима нема никакве везе с естетским судом. Парадоксално је што се оваква критика показује као нарцисоидна и нападна, без прелаза и нијанси, те своју надувану ауторитативност прикрива квазинаучном и квазитеоријском фразеологијом. Но, таква критика на плану језика и значења јесте говор празних термина и ванестетских мерила, па и у овој области се показује да језик извесних видова наше савремене критике болује од праве језичке загађености и испражњености. Таква критика, у ствари, не обраћа се ником и не говори ништа сем о свом аутору. Ту се, заправо, испољава специфични херметизам критике на језичком и садржајно-вредносном плану.

Постоји и критика полуписмена, критика неутемељена на стварном познавању научно-филозофских дисциплина на којима се мора темељити права критика, нити на довољно богатом и разуђеном читалачком искуству критичара. Њен говор је муцав или лепршав, како кад, а и она у пракси тежи подједнако нефундираном импресионизму или привидном сцијентизму. На морално најнижој лествици, а тесно у вези с неким реалностима наше данашње критике, које су поменуте, стоји критика „одока“. У питању су такви „критичари“ који пишу о делима која нису, како по свему изгледа, ни прочитали (а питање је и кад би их и читали, да ли би их могли прочитати?!). То су лакописци који пишу о свему и свачем, разним поведима и у разним листовима, а, по правилу, не објављују књиге. Њихов језик је дозлабога баналан, отужно-сентименталан, чувствително-старински и облеће вешто око дела као лептир око светлости. Оваква критика, по правилу, хвали, али зачуђујуће је што се усуђује и да, исто тако неодмерено, куди?! На најнижем нивоу ових видова вредносно негативне књижевне критике појављује се прави језички гонгоризам и небулза — „језик неуморан у немању шта да каже“, како је духовито окарактерисала једну општу негативну тенденцију у нашој савременој култури језика и говора Мира Ступица на Конгресу културне акције Србије.

Набројане и сличне тенденције у нашој савременој књижевној критици имају заједничке именитеље, посебно оне у новинској критици, а то су: некомуникативност или нечиткост, сурогат естетског суда или његово потпуно избегавање, из којих проистиче и потпуна дивергенција живе литературе и овог нивоа критичке свести о њој. Налазећи се увек на раскршћу литературе с једне стране, а с друге науке и филозофије, књижевна критика, несумњиво, дели судбину литературе, тј. као и литература увек изражава различите вредносне нивое и нивое „укуса”. Ствар је аутентичне књижевне критике, даровите и значајке, да вечито успоставља равнотежу.